

היציאה מן החומות: התפשטות הישן או ראשית החדש? / ישראל ברטל

"[...] "היישוב הישן" שקדם לעליות הלאומיות המודרנית של שלהי המאה ה"ט וראשית המאה העשרים, היה (והוא עודנו היום) נושא טעון מתחים לגבי כותב ההיסטוריה הלאומי-ציוני: מצד אחד נתגלמו ביישוב זה כל התכונות השליליות שביקשה הלאומיות המודרנית לעקור מן השורש, תוך תהליך היווצרותו של עם יהודי "חדש"; ומצד אחר היה יישוב זה עדות חיה לרציפות הזיקה בין עם ישראל לארצו וחוליה אחרונה בשלשלת מפעלי העלייה שהובלטו כל כך בכתיבה הציונית על ימי הביניים וראשית העת החדשה.² כתוצאה מדואליות זו נולדו תבניות חשיבה וכתובה, שגילו ביישוב הטרומ-ציוני בארץ-ישראל יסודות "ציוניים", או ששללו יסודות אחרים כ"בלתי-ציוניים".

אמנם לא תמיד נקראו הדברים בשמם, אך הפן הלאומי-רדיקלי של חלק נכבד מן ההיסטוריוגרפיה בלט הרבה יותר מן הפן האובייקטיבי השקול. היו גוונים שונים וצירופים אחדים של המגמות ל"ציוניזציה" של היישוב הטרומ-ציוני ושל הפרספקטיבה הציונית ביחס למה שהיה ראוי לעקירה ולשינוי. בעיקרו של דבר נבדלו התבניות ההיסטוריוגרפיות זו מזו במידה שבה החזירו את ראשית "החדש" אחורנית אל המאה הקודמת; או להיפך, במידת הצגת ה"חדש" (במובן הציוני-יישובי) כהמשך של מגמות שנתגלו כבר קודם לכן בתוך ה"ישן". הכיוון הראשון היה, ונשאר, במידת מה, עד היום אופייני לכתיבתם של מחברים לאומיים-רדיקליים, שזיהו אקטיביזם חברתי ומדיני ויכולת ארגון נוסח התנועות הפוליטיות של המאה העשרים בעליות החסידים וה"פרושים" לארץ-ישראל.³ הכיוון השני ננקט בעיקר בכתיבה ברוח "דתית-לאומית".⁴ חיפוש שורשי ה"חדש" ב"ישן", נראה כ"מתחדש", שהרי ה"ישן" הוא ה"חדש", מצא ביטוי בסלקציה שעשו חוקרים בנושאים שנראו ראויים לדיון בתולדות היישוב הטרומ-ציוני.

השאפה לעבודת האדמה בקרב בני יישוב זה (או הנטייה למקצועות פרודוקטיביים בכלל), שהסעירה או דמיונו של המתבונן הציוני, הביאה לריבוי הכתיבה בפרשיות שונות של נסיונות לרכישת קרקע, תוכניות התיישבות למיניהן ופעילות של חברות וארגונים בעלי מגמות פרודוקטיביות. לעומת זאת נכתבו רק מעט מחקרים על הפעילות הכלכלית היהודית בערים, על המערכות הכלכליות המסועפות והמורכבות שעסקו באיסוף כספים בחוץ-לארץ והעברתם לארץ ועל השימוש שנעשה בכסף. אף בעבודות שנכתבו בשנים האחרונות על הארגון המרכזי שעסק במגבית במערב אירופה – ה"פקידים ואמרכלים" של אמסטרדם – נמצא אך נגיעה שולית בעניין המרכזי שלשמו נוסד גוף זה: דרכי איסוף כספים, העברתם לארץ-ישראל וחלוקתם למקבלי התמיכה.⁵

הסלקציה המיוחדת במינה, שקבעה את תחומי המחקר, האצילה מעוצמתה גם על הכתיבה האורתודוקסית האנטי-ציונית. בעלי הספרות האורתודוקסית העוסקת בתולדות היישוב הגיעו בחלקם, באורח שהוא אופייני לחברתם ולעולמם הרוחני לטענה, שהם "הציונים" האמיתיים. לשיטתם, כל מגמה חדשה שטוענים לה בעלי "היישוב החדש" כבר נתקיימה ב"יישוב הישן". החל מעליית המונים ובניין יישובים וכלה במעבר לעבודת האדמה, שמירה עברית והגנה עצמית,⁶ וראויים לעיון הדברים שלהלן, המדגימים תכונה אורתודוקסית זו:

הדבר [ההתנגדות לפרסום ספר מסכם על מפעלי הוועד הכללי "כנסת ישראל" – "ב] נבע מסוכני החוגים שקבעו כי "העליה הראשונה" החלה בשנת תרמ"ג ושהעליות הקודמות, שהחל בפועל מאה שנים לפני כן, "לא היה לכן ערך לא במנין

ולא בבנין" – לדעות כאלה נתפסו אף מצאצאי משפחות ירושלמיות ותיקות, שנמשכו
אחר הלך רוח "מודרני" באותם הימים.⁷

"[...]"

ישראל ברטל, **גלות בארץ - יישוב ארץ-ישראל בטרם ציונות**, הספריה הציונית, ירושלים, תשנ"ה, "היציאה
מן החומות, התפשטות הישן או ראשית החדש?", עמ' 296-309.